

WSPOMNIENIE

PROF. DR HAB. ZBIGNIEW OSIŃSKI
(1939–2018)

fot. Tomasz Hołod/Archiwum
Instytutu im. Jerzego Grotowskiego

WYTYCZANIE TRAS W PRAKTYKOWANIU HUMANISTYKI

1 stycznia 2018 roku zmarł prof. dr hab. Zbigniew Osiński – wszechstronny humanista, którego dokonania w sposób istotny wzbogaciły polską teatrologię, kulturoznawstwo, a także teatr. Urodził się w Poznaniu 11 maja 1939 roku. We wczesnej młodości był obiecującym średniodystansowcem, mistrzem województwa poznańskiego w kategorii młodzików (1955). W 1957 roku rozpoczął studia polonistyczne na UAM, które ukończył w 1962. Zaraz po studiach został asystentem w Katedrze Filologii Polskiej, gdzie w 1966 roku obronił pracę doktorską pt. *Insce nizacje dramatów Stanisława Wyspiańskiego w teatrze lwowskim Wilama Horzycy (1932–1937)* napisaną pod kierunkiem prof. dr. Zygmunta Szweykowskiego, którego zawsze wspominał z wielkim szacunkiem, nazywając go swym uniwersyteckim mistrzem i przyznając, że sędziwy uczony był dla niego wówczas wzorem osobowym.

Aktywność Zbigniewa Osińskiego ani wtedy, ani potem nie ograniczała się do pracy akademickiej. Wiele lat później stwierdził: „Nie wystarczała mi sama polonistyka, do dziś mi zresztą nie wystarcza. Zawsze potrzebowałem w moim życiu innych doświadczeń, które by wykraczały poza rutynę życia uniwersyteckiego”¹. Zatem w latach 1963–1968 współredagował ze Stanisławem Hebanowskim, Milanem Kwiatkowskim oraz Jerzym Ziomkiem pismo „Proscenium” wydawane przez Teatr Polski w Poznaniu, a począwszy od roku 1965, publikował recenzje i eseje teatralne w nowo powstałym miesięczniku „Nurt”.

Jeszcze jako student, a potem również jako asystent wspomagał swą intensywną aktywnością klub studencki Od Nowa, który nazwał później „swoim alternatywnym uniwersytetem”, organizując tam między innymi dyskusje z wybitnymi ludźmi teatru. Właśnie w Od Nowie w listopadzie 1962 spotkał po raz pierwszy Jerzego Grotowskiego, a wkrótce potem obejrzał spektakl Teatru Laboratorium *Akropolis*, który – jak przyznał po latach – „był z pewnością punktem granicznym w moim widzeniu teatru w ogóle, [...] prawdziwą inicjacją teatralną, najmocniejszym doświadczeniem wyniesionym z teatru, które przeorało moją świadomość ludzką i profesjonalną”². Inicjacja ta miała istotne, długofalowe konsekwencje. Jej efektem były częste wyprawy młodego teatrologa do Opola, a potem do Wrocławia i uważne obserwowanie przezeń spektakli, prób oraz sesji treningowych Teatru Laboratorium. Osiński stał się szybko jednym z najważniejszych ludzi związanych z tą grupą teatralną i z samym Grotowskim, wiernie towarzysząc im swą refleksją przez całe późniejsze życie. *Grotowski i jego Laboratorium* – opublikowana w 1980 roku rozprawa habilitacyjna, będąca wynikiem kilkunastoletnich

1 Tęsknota do teatru serio. Ze Zbigniewem Osińskim rozmawia Juliusz Tyszką, „Opcje” 4 (19)/1997, s. 34.

2 Tamże, s. 38.

doświadczeń i wnikliwych badań nad pracą i dorobkiem wrocławskiej grupy – jest do dziś, pomimo wyrażonych we wstępie wątpliwości i zastrzeżeń samego autora, wzorem monografii poświęconej artyście teatru i jego zespołowi. Osiński w opisie i analizie zarówno teatralnych, jak i parateatralnych poszukiwań Jerzego Grotowskiego wyszedł poza tradycyjną metodologię badań teatrologicznych, rozszerzając swój warsztat naukowy o zestaw pojęć i metody wypracowane na gruncie socjologii, antropologii oraz kulturoznawstwa. Ta interdyscyplinarna rozprawa dowodzi jego wielkiej erudycji, zmysłu analitycznego oraz nieocenionej, wyjątkowej umiejętności, która polegała na przekuwaniu obserwacji uczestniczącej w trafną syntezę.

Kolejne książki Osińskiego poświęcone dorobkowi wrocławskiego zespołu i jego przewodnika dowodziły stałego rozszerzania pola badań, poszukiwania wciąż nowych kontekstów i pogłębiania refleksji nad fenomenem twórczego rozwoju bohaterów jego narracji. I tak, ukazywały się kolejno: *Grotowski wytycza trasy. Studia i szkice* (1993) oraz *Jerzy Grotowski. Źródła, inspiracje, konteksty* (tom I: 1998, uhonorowany nagrodą Sekcji Krytyków Teatralnych Polskiego Ośrodka Międzynarodowego Instytutu Teatralnego dla teatralnej książki roku; tom I: wydanie II, zmienione, i tom II: 2009). Oprócz tego Osiński napisał wspólnie z wrocławskim krytykiem Tadeuszem Burzyńskim popularnonaukową, bogato ilustrowaną książkę *Laboratorium Grotowskiego* (1978) oraz imponujące pieczołowitością w zbieraniu danych opracowanie teatrologiczne *Teatr „13 Rzędów” i Teatr Laboratorium „13 Rzędów”. Opole 1959–1964* (1997). Niezwykle ważna była edycja rozproszonych pism Grotowskiego z lat 1965–1969 (w aneksie dodano jeszcze wypowiedź pt. *Performer* z 1988), dokonana wspólnie z prof. Januszem Deglerem i w ścisłej współpracy z autorem (wydanie I: 1989, wydanie II, poszerzone i uzupełnione: 1990). Podsumowaniem długoletnich, wielowątkowych relacji Osińskiego z twórcą Teatru Laboratorium stała się wydana w 2013 roku książka *Spotkania z Jerzym Grotowskim. Notatki, listy, studium*, która zawiera zapiski autora ze spotkań z reżyserem, rozległą korespondencję między autorem i bohaterem tomu, a także listy innych osób do autora poświęcone Grotowskiemu. Wymienione w tytule „studium” to końcowy szkic *Dzieło Jerzego Grotowskiego jako przedmiot badań*, który stanowi ostateczny autokomentarz, a zarazem podsumowanie kilkudziesięcioletnich badań i refleksji uczonego nad dziełem i życiem tego wybitnego artysty. Książki oraz artykuły Zbigniewa Osińskiego poświęcone Grotowskiemu tłumaczone były na kilkadziesiąt języków, dając zagranicznym czytelnikom unikalną okazję zapoznania się nie tylko z dorobkiem wrocławskiego mistrza, ale też z całym bogactwem polskiego teatru, naszej historii i kultury artystycznej. Ogromne znaczenie dla dogłębnego poznania i popularyzacji twórczej drogi Grotowskiego miały także liczne wystąpienia Zbigniewa Osińskiego na krajowych i międzynarodowych kongresach i konferencjach oraz jego osobiste kontakty z wieloma wybitnymi ludźmi teatru i teatrologami. Dzielił się on swą fascynacją tym artystą i jego zespołem, a także rozległą wiedzą na ich temat również z młodszymi adeptami teatru oraz badaczami. W Poznaniu dzięki swej pasji oraz poważnemu podejściu do pracy, a także za inicjowaniu serii kontaktów między młodymi aktorami Teatru Ósmego Dnia i Teatrem Laboratorium rozpoczął radykalne przekształcanie zespołu z Poznania ze

„studenckiego teatrzyku poezji” w czołowy teatr poszukujący, wydatnie przy tym pomagając Lechowi Raczkowi w odkryciu jego twórczego potencjału. W tym studenckim teatrze podjął się jedynej w swoim życiu reżyserii, wystawiając wiosną 1967 roku *Warszawiankę* Wyspiańskiego w duchu „dialektyki apoteozy i szyderstwa” praktykowanej w zespole Grotowskiego. Pomimo dobrych recenzji oraz wymiernego sukcesu, jakim było I wyróżnienie zespołowe na II Lubelskiej Wiośnie Teatralnej, i otrzymania potem konkretnej propozycji współpracy od jednego z teatrów instytucjonalnych, nie zdecydował się na kontynuowanie kariery reżyserkiej. Duży wpływ na tę decyzję miała rozmowa z Grotowskim, który stanowczo mu to odradził, stwierdzając, że jego formacja jest typu akademickiego, a jego „naturalna pokusa sytuuje się na biegunie refleksji, a nie [...] szybkiego reagowania”. Decydującą rolę odegrał tu jednak poważny namysł samego Osińskiego, który po latach tak skomentował tę decyzję: „Poza tym będąc maksymalistą, zadałem sobie w pewnym momencie pytanie: «Po co, do cholery, masz być reżyserem, skoro jest Grotowski i Swinarski? Masz wybór: albo być reżyserem ich formatu, albo nie być nim w ogóle». Sądzę, że wybrałem słusznie, bo tak naprawdę Grotowski i w jakimś stopniu Swinarski spełnili wszystko, czego od teatru mogłem oczekiwać. Po co więc powtarzać po nich, i to nieporównanie gorzej?»³

Jednak różne rodzaje aktywności pokrewne reżyserowaniu były istotną częścią wszystkich działań zawodowych Zbigniewa Osińskiego, a ich siłą napędową była nacechowana głęboką życiową mądrością i dobrocią wielka ciekawość ludzi ujawniająca się w chęci odkrywania ich talentów i twórczych potencji, inicjowania istotnych spotkań, wymian i dialogu na gruncie nauki i sztuki. Typowy przykład: oto w październiku 1963 roku, w czasie poznańskich występów Teatru Laboratorium z *Tragicznymi dziejami doktora Fausta*, młody asystent zaaranżował długie spotkanie Grotowskiego z prof. Szweykowskim. Jak sam potem wspominał:

było to jedno z najważniejszych, najbardziej głębinowych spotkań, jakich doświadczyłem w życiu. Rozmowa obu panów była wspólna. Uświadomiła mi – a przeczuwałem to „od zawsze” – że na pewnym poziomie żadne bariery pokoleniowe nie istnieją; że człowiek dwudziesto- i dziewięćdziesięcioletni mogą być sobie o wiele bliżsi niż jeden i drugi swoim rówieśnikom, bo różnica wieku nie ma wtedy znaczenia. Obaj, Grotowski i Szweykowski, „nadawali” na idealnie tej samej długości fal⁴.

W 1970 roku Zbigniew Osiński przeniósł się do stolicy, podejmując pracę na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Związany był z nim aż do przejścia na emeryturę, pracując najpierw w Zakładzie Teorii Literatury (1970–1975), potem w Katedrze Kultury Polskiej, przekształconej w 1998 roku w Instytut Kultury Polskiej (1975–2003, w latach 1993–2003 był tam kierownikiem Zakładu Teatru i Widowisk), w Instytucie Literatury Polskiej (2003–2008), a następnie, do końca 2009, w Instytucie Polonistyki Stosowanej. Tytuł profesora

³ Tamże, s. 36.

⁴ Tamże, s. 34.

UW uzyskał w roku 1991, a profesorem zwyczajnym został w roku 2000. Był także profesorem warszawskiej Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza. Od 2010 roku pełnił funkcję profesora w warszawskiej Polsko-Japońskiej Wyższej Szkole Technik Komputerowych (Wydział Kultury Japonii). Rezultatem jego orientalistycznych zainteresowań jest monumentalna, dwutomowa monografia *Polskie kontakty teatralne z Orientem w XX wieku* – część pierwsza: *Kronika*, część druga: *Studia* (2008).

Teatrologiczne, antropologiczne i kulturoznawcze badania Zbigniewa Osińskiego nie ograniczały się do studiów nad dorobkiem Jerzego Grotowskiego i Teatru Laboratorium. Jak sam stwierdził w przytoczonej tu wypowiedzi, jego kolejną fascynacją były spektakle Konrada Swinarskiego, z którym również nawiązał „znajomość istotną”, obfitującą w wymianę myśli i opartą na twórczym dialogu. Jedną z jej konsekwencji było powierzenie Osińskiemu funkcji kierownika literackiego Starego Teatru w Krakowie, którą pełnił w latach 1973–1977. Przypomnijmy niektóre premiery z tego okresu – spektakle o wielkim znaczeniu dla polskiej kultury: *Wyzwolenie* Wyspiańskiego w reż. Konrada Swinarskiego (1974), *Noc listopadowa* Wyspiańskiego (1974), *Emigranci* Mrożka (1976) i *Nastasja Filipowna według Idioty* Dostojewskiego (1977) w reż. Andrzeja Wajdy, *Wiśniowy sad* Czechowa i *Garbus* Mrożka w reż. Jerzego Jarockiego (1975), *Zbrodnia i kara* Dostojewskiego w reż. Macieja Prusa (1976). Krakowski Stary Teatr był wówczas niewątpliwie najważniejszą sceną dramatyczną w kraju, a Zbigniew Osiński miał w jego dokonaniach istotny udział.

Opis i analiza twórczej drogi Grotowskiego i Swinarskiego stanowią główną część pierwszej, bardzo ważnej książki zmarłego badacza: *Teatr Dionizosa. Romanizm w polskim teatrze współczesnym* (1972).

Kolejne „istotne znajomości” Osińskiego to: Waław Radulski, Irena i Tadeusz Byrscy, a także kolejni młodzi nowatorzy, czyli Włodzimierz Staniewski oraz jego zespół Gardzienice, których wspierał swą wiedzą i radą przez wiele lat od samego początku ich samodzielnej drogi, Waław Sobaszek i Teatr Węgałty, Krzysztof i Małgorzata Czyżewscy oraz Wojciech i Bożena Szroederowie – twórcy Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur i narodów” w Sejnach.

Dodajmy, że jeszcze w latach siedemdziesiątych towarzyszył nader znaczącym w tym czasie przemianom teatru studenckiego jako krytyk i juror, między innymi zasiadając w latach 1970–1973 w jury najważniejszego wówczas festiwalu tego środowiska – Łódzkich Spotkań Teatralnych.

Ważne miejsce w badawczych pracach Osińskiego zaczęła z biegiem czasu zajmować Reduta oraz jej twórcy – Juliusz Osterwa i Mieczysław Limanowski. Opracował i wydał korespondencję między nimi (1987), a także rozproszone pisma Osterwy (*Reduta i teatr*, 1990) i Limanowskiego (*Był kiedyś teatr Dionizosa*, 1994), by w końcu zawrzeć *summę* swoich badań i refleksji w (jak sam zastrzegł) „nie-monografii” *Pamięć Reduty. Osterwa, Limanowski, Grotowski* (2003). Jej istotnym uzupełnieniem była kolejna książka poświęcona wybitnym „redutowcom” – „*Nazywał nas bratnim teatrem*”. *Przyjaźń artystyczna Ireny i Tadeusza Byrskich z Jerzym Grotowskim* (2005).

Wszystkie swe fascynacje i badawcze zainteresowania Zbigniew Osiński dzielił ze studentami. Jeden z jego wychowanków, prezes Polskiego Towarzystwa Badań

Teatralnych, prodziekan Wydziału Polonistyki UW, prof. dr hab. Wojciech Dudzik tak oto scharakteryzował w swym wystąpieniu podczas uroczystości pogrzebowych jego nauczycielski trud: „Nie był charyzmatycznym pedagogiem [...] gromadzącym wokół siebie tłumy uczniów-adoratorów. Przypadkowi słuchacze szybko odchodzili, kiedy zaczynały się prawdziwie istotne dyskusje, trudne lektury i konkretne zadania do wykonania. Potrafił skupiać wokół siebie małe grupki, przyciągać jednostki, dla których starał się być przewodnikiem i partnerem”.

Niezwykle ważnym, długim fragmentem intensywnej, twórczej aktywności Zbigniewa Osińskiego było kierowanie wrocławskim Ośrodkiem Badań Twórczości Jerzego Grotowskiego i Poszukiwań Teatralno-Kulturowych (w 2007 przemianowanym na Instytut im. Jerzego Grotowskiego), mieszczącym się w dawnej siedzibie Teatru Laboratorium – Osiński był jego dyrektorem od stycznia 1990 do maja 1991 roku, a potem do stycznia 2004 jego dyrektorem naukowo-artystycznym. Już sama nazwa instytucji wskazuje na wielodyscyplinarność zainteresowań jej twórcy. Rozwinięta w niej intensywna działalność na polu teatralnej praktyki oraz refleksji nad teatrem, kulturą artystyczną i kulturą *sensu stricto* była doprawdy imponująca, a jej inspirująca, kulturotwórcza rola jest nie do przecenienia. Liczba, różnorodność i jakość spektakli, warsztatów, prelekcji, dyskusji, promocji książek, spotkań z wybitnymi ludźmi kultury i uczonymi z całego świata, wystaw, projekcji filmowych oraz innych organizowanych imprez, a także dziesiątki wydanych przez Ośrodek książek i czasopismo „Notatnik Teatralny” stanowią same w sobie hołd dla nieustrudzonej aktywności kierownika tej instytucji.

Na koniec, dla uzyskania pełnego obrazu mnogości działań i miejsc zatrudnienia zmarłego uczonego, dodajmy, że w latach 1970–1971 był on członkiem redakcji miesięcznika „Dialog”, a w latach 1975–1982 przewodniczącym Sekcji Nowego Teatru przy Polskim Ośrodku Międzynarodowego Instytutu Teatralnego (ITI). Należy też odnotować jego członkostwo w Radzie Naukowej Instytutu Sztuki PAN oraz w Komitecie Nauk o Sztuce PAN (2000–2006), a także w Radzie Naukowej Instytutu Badań Literackich PAN (2000–2003).

W roku 2015 Zbigniew Osiński przekazał Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Wrocławiu swe archiwum, zawierające wiele cennych materiałów dokumentujących historię Teatru Laboratorium i drogę twórczą Jerzego Grotowskiego, a także obfitą korespondencję z wybitnymi ludźmi teatru i nauki o teatrze.

W tym samym roku uhonorowano go Złotym Medalem Zasłużony Kulturze Gloria Artis.

Trafną syntezę całokształtu niezwykle intensywnej aktywności zmarłego uczonego sformułował w swym wystąpieniu podczas uroczystości pogrzebowej dyrektor Instytutu im. Jerzego Grotowskiego we Wrocławiu, a zarazem lider eksperymentalnego Teatru ZAR Jarosław Fret: „Kiedy zaczął się ten rok i rozdzwoniły się telefony, tylko jedna formuła pozostawała w mojej głowie i wciąż pozostaje. To formuła, którą zawarł w tytule artykułu poświęconemu Gardzienicom – miejscu, dzięki któremu odkrywałem teatr: praktykowanie humanistyki [...] najsilniej opisuje profesora”.

dr hab. Juliusz Tyszka, prof. UAM